

3. Мамедов–Пашабейли Ф. Турецкая дипломатия в действии. – URL: <http://www.archive.n.zerkalo.az/2010-07-24/world/11362p3-tursiya-erdogan-davutoglu> (дата обращения: 17.09.2011).
4. Сотниченко А. А. Турция: геополитическая ось Евразии // Геополитика. – 2011. – Вып. IX. М. – С.6.
5. От Майендорфа до Астаны: принципиальные аспекты армяно-азербайджанского Нагорно-Карабахского конфликта / Под ред. Г. М. Алексеева. – М., 2010. – 552 с.
6. Сванадзе В. Железная дорога Абхазии, 03/07/2015. – <http://abkhazeti.info/news/1435979643.php>
7. Грузия и НАТО: куда ведет усиленное сотрудничество, 29/11/2016. – <http://www.golos-ameriki.ru/a/nc-nato-split-over-georgia/3079476.html>

References

1. Gasymov A. Politika nacional'nogo razvitiya i bezopasnosti Azerbajdzhanskoj Respubliki. – Baku, 2014. – 670 s.
2. Demirag J. Perspektivy mira i stabil'nosti na Juzhnom Kavkaze // Zhurnal Central'naja Azija i Kavkaz. – 2006. – №4 (46). – S.197.
3. Mamedov–Pashabeyli F. Tureckaja diplomatija v dejstvii. – URL: <http://www.archive.n.zerkalo.az/2010-07-24/world/11362p3-tursiya-erdogan-davutoglu> (data obrashhenija: 17.09.2011).
4. Sotnichenko A. A. Turcija: geopoliticheskaja os' Evrazii // Geopolitika. – 2011. – Вып. IX. М. – С.6.
5. Ot Majendorfa do Astany: principjal'nye aspekty armjano-azerbajdzhanskogo Nagorno-Karabahskogo konflikta / Pod red. G. M. Alekseeva. – М., 2010. – 552 s.
6. Svanadze V. Zheleznaia doroga Abhazii, 03/07/2015. – <http://abkhazeti.info/news/1435979643.php>
7. Gruzija i NATO: kuda vedet usilennoe sotrudnichestvo, 29/11/2016. – <http://www.golos-ameriki.ru/a/nc-nato-split-over-georgia/3079476.html>

Rajabova N. R., doctoral candidate of the chair «History of the Peoples of the Caucasus», Baku State University (Azerbaijan, Baku), narmin.rajabova@gmail.com

The problems of interstate relations in the South Caucasus in 2011–2017

Unresolved regional conflicts open up opportunities for the intervention of both world and regional powers and international organizations interested in direct participation in regional processes. Their conflicting geopolitical and geostrategic interests impede the creation of a safe environment in the region. Stability in the South Caucasus is vital for all countries that participate in the political process associated with this region. Therefore, to achieve stability in the South Caucasus region, it is necessary to cooperate not only between its countries, but also between states located outside the South Caucasus.

Keywords: Caucasus, South Caucasus, Azerbaijan, Georgia, Armenia, Russia, France, FRG, IRI, CSTO, USA, Nagorny Karabakh, Abkhazia, South Ossetia, Chechnya, EC, EEA, BTK, BTC, BTE, TANAP, TAP, TC, NATO, North-South, Central Asia Region, Ukraine.

Раджабова Н. Р., докторант кафедри «Історія народів Кавказу», Бакінський державний університет (Азербайджан, Баку), narmin.rajabova@gmail.com

Проблематика міждержавних взаємин на Південному Кавказі в 2011–2017 рр.

Невирішені регіональні конфлікти відкривають можливості для втручання як світових і регіональних держав, так і міжнародних організацій, зацікавлених в безпосередній участі в регіональних процесах. Їх конфліктуючі геополітичні і геостратегічні інтереси перешкоджають створенню безпечного середовища в регіоні. Стабільність на Південному Кавказі життєво необхідна для всіх країн, які беруть участь в політичному процесі, пов'язаному з цим регіоном. Тому для досягнення стабільності в регіоні Південного Кавказу необхідна співпраця не тільки між його країнами, а й між державами, розташованими поза Південного Кавказу.

Ключові слова: Кавказ, Південний Кавказ, Туреччина, Азербайджан, Грузія, Франція, ФРН, ІРІ, Вірменія, Росія, ОДКБ, США, Нагорний Карабах, Абхазія, Південна Осетія, Чечня, ЄС, ЄАЕС, БТК, БТД, БТЕ, TANAP, TAP, TC, НАТО, Північ-Південь, ЦА, Україна.

* * *

УДК 94(65):355.48:329.055.1

Сухобокова О. О., кандидат історичних наук, доцент, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн, Київський Національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), ol-ha@ukr.net

Брагор С. В., студент, кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн, Київський Національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), bragor12343@ukr.net

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ ФРАНЦУЗЬКОГО АЛЖИРУ НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІД ЧАС ВІЙНИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Економічний поступ Французького Алжиру в цілому і його промисловості зокрема належить до поки що маловивчених сторінок історії найбільшої за площею та однієї з найбагатших на ресурси африканської країни. Метою даної статті є висвітлення розвитку промисловості Алжиру на останньому етапі його колоніальної залежності від Франції, тобто напередодні та під час Алжирської національно-визвольної війни (1954–1964 рр.). Здійснено спробу визначити головні тенденції розвитку алжирської промисловості, її місце у господарській структурі колонії та метрополії. Основну увагу сфокусовано на найрозвиненіших галузях промисловості Французького Алжиру – видобувній та обробній, на прикладі яких простежується колонізаторська політика метрополії в сфері економіки. В ході дослідження з'ясовано, що, попри значний промисловий потенціал Алжиру та об'єктивні можливості, метрополія не розвивала його, а також гальмувала запровадження і розвиток технологічно складного промислового виробництва, відводячи колонії роль сировинного придатку навіть у середині ХХ століття.

Ключові слова: Французький Алжир, промисловий розвиток Алжиру, «план Константини», колоніалізм.

У контексті вивчення епохи колоніалізму у всесвітній історії та в історії окремих регіонів чи країн все більшої актуальності набувають міждисциплінарні дослідження різних аспектів розвитку колишніх колоній – соціокультурного, суспільно-політичного чи соціально-економічного. Цікавим та перспективним об'єктом таких досліджень є Алжир – велика (найбільша в Африці) за площею країна, з досі не до кінця розкритим економічним потенціалом, зі строкатим у соціальному та культурному плані населенням. Із 1830 р. тривалий час Алжир був французькою колонією, і цей період став визначальним для його подальшого розвитку.

Попри те, що історія африканських країн як колишніх колоній активно вивчається на Заході, в Україні, як і на всьому пострадянському просторі, увага здебільшого приділяється лише окремим з них. Так, в українській історичній науці, де інтерес до африканського континенту загалом не є значним, такі дослідження з історії Алжиру практично відсутні. І якщо певні аспекти його колоніального розвитку – передовсім суспільно-політичного та культурного – розглядаються у контексті історії колоніалізму або історії Франції, то соціально-економічний розвиток Алжиру ще чекає на своїх дослідників. Водночас ця проблема є важливою складовою цілого комплексу проблем, пов'язаних з постколоніальним поступом країни і може слугувати чи не найпоказовішою ілюстрацією впливу колонізації на її розвиток.

Історія Алжиру періоду національно-визвольної боротьби належить до найкраще вивчених сторінок його минулого, цей етап став об'єктом досліджень політологів, істориків, економістів. Найбільше напрацьовань з його соціально-економічного розвитку цього періоду має французька та алжирська історіографія, які закономірно часто містять тенденційні, діаметрально

протилежні оцінки. Так, спільною рисою більшості праць французьких науковців є обґрунтування та піднесення «цивілізаторської ролі Франції» в розвитку культури та економіки Алжиру. На протигагу «французькій» точці зору, алжирська історіографія, перебуваючи під впливом національно-визвольної ідеології, здебільшого подає діяльність європейців в Алжирі з різко негативними оцінками. Водночас праці французьких та алжирських дослідників, які мають першочерговий доступ до джерел, є багатими на цінний фактичний матеріал. Такими є роботи Бенджаміна Стора та Марселя Егрето [11; 17] та алжирських науковців М. Арбі, А. Беагеля та Хафіда Кермана [14; 16].

Певну цінність для вивчення політичної історії та економічного розвитку Алжиру становлять праці радянських істориків так званої московської школи. Йдеться насамперед про доробок Р. Г. Ланди – єдиного історика в СРСР, що спеціалізувався на історії Алжиру [6; 7; 8]. Варто згадати і розвідки з економічного розвитку Алжиру в контексті французької економіки [10]. Досі не втратили своєї актуальності напрацювання географів, економістів, журналістів другої половини ХХ ст. – роботи Робера Капо-Рея, Г. Геновефи, Н. Ніколаєва, Б. Косолапова, Е. Рави, К. Жансона та ін. [2; 3; 4; 5; 9; 13]. Їх співставлення із працями ідеологічних опонентів радянської історичної науки, наприклад, американського історика А. Хорна [15], дає цікаву інформацію, що доповнює наратив французької та алжирської історіографії.

У згаданих працях увага зосереджується на суспільно-політичних проблемах розвитку Алжиру, алжирській національно-визвольній боротьбі. Проблеми соціально-економічного розвитку країни розглядаються побіжно, фрагментарно, хоча й наводяться певні статистичні дані, подекуди простежується динаміка, але переважно в контексті політичних процесів. Поки що немає окремого ґрунтовного дослідження соціально-економічного розвитку Алжиру, що створює широкий простір для сучасних дослідників та актуалізує цю проблематику. Дана стаття спрямована на висвітлення основних тенденцій розвитку промисловості Алжиру напередодні та під час Війни за незалежність, виявлення його закономірностей, а також визначення перспектив подальших досліджень в цьому напрямі.

Впродовж всього свого існування Французький Алжир відіграв роль аграрно-сировинного придатку Франції. Ще під час його захоплення активний учасник та один з керівників цієї військової кампанії генерал Жерар відкрито заявляв, що головною метою завоювання країни є отримання ринку збуту та джерела постачання сировини [6, с. 17]. Саме це і обумовлювало подальший розвиток Алжиру як французької колонії, і найчіткіше це простежується саме на становищі промисловості країни протягом французького панування.

Ввійшовши до митного простору метрополії, Алжир перетворився на ринок збуту її промислових виробів, що назагал було типовим у економічних відносинах метрополії та колонії. Так, на Алжир припадало 11,3% всього експорту Франції і 7,3% імпорту. В 1940 р. із загальної суми капіталовкладень в Алжир обсягом 149 млрд. франків на промисловість виділили лише 1 млрд. 14 млн. [2, с. 166]. Великі колоністи та підприємства не були зацікавлені у розвитку алжирської

промисловості: колоністи-землевласники прагнули зберегти робочу силу для її подальшого використання у сільському господарстві (що було основою господарства країни), а підприємці з метрополії – в усуненні потенційних конкурентів.

Така ситуація зберігалася до Другої світової війни. Внаслідок розгортання бойових дій та окупації Франції гітлерівськими військами Алжир деякий час де-факто мав автономію, втім всі ключові посади і надалі належали колоністам. Загалом війна, що завдала величезних збитків економіці Франції, для господарства Алжиру, і насамперед – промисловості, стала потужним поштовхом. Значну роль в цьому відіграла зміна політичної та макрофінансової кон'юнктури під час повоєнного врегулювання. Алжир було включено до програми відбудови економіки за «планом Маршалла». В свою чергу, це спричинилося до затвердження у жовтні 1946 року плану індустріалізації Алжиру: у період з 1946 по 1948 рр. було видано 73 дозволи на будівництво 93 нових заводів, більшість з яких була введена в експлуатацію вже на початку 1950-х рр. [2, с. 167].

Але вже сформована за понад столітнє французьке панування специфіка економічного розвитку колонії, наявність певних природних ресурсів та вкорінена традиція їх використання в інтересах метрополії пояснюють відсталість у розвитку промисловості, основними галузями якої залишалися видобувна та обробна. На прикладі Алжиру чітко видно, що наявність в країні-колонії значних покладів корисних копалин, як правило, слугує гальмом розвитку інноваційних галузей промисловості. Так, найбільшим природним багатством країни була залізна руда, виявлена у 1860-х рр. [14, р. 191]. Копальні контролювались двома фінансовими групами – Об'єднаним паризьким банком «Мірабо» та групою «Ротшильд-Рене Мейер». Перша група контролювала 85% видобутку залізної руди, а саме родовища в Уензі (78% алжирської залізної руди) та в Мокта-ель-Хадіді (7%). Руда здебільшого не оброблювалась на місці, а вивозилась на збагачення до Франції [3, с. 157]. Нагадаємо, що хоча на кінець 1950-х рр. Франція входила до першої десятки країн за виправкою чавуну та сталі, вона не мала власних покладів залізної руди [1, с. 445]. Тому, попри потенціальну можливість (надто, враховуючи наявність дешевої робочої сили) створення тут замкнутого циклу з металургійного виробництва, Алжир відіграв роль джерела дешевої сировини. Показово, що за «планом Маршалла» чималу суму було виділено саме на розвиток гірничодобувної промисловості, як провідної галузі.

Не менш важливою сировиною для метрополії були алжирські фосфати. Їх видобуток став вигідним бізнесом для «сеньйорів колонізації» – так називали найбагатших осіб у Французькому Алжирі, які збагатилися під час його колонізації і через проникнення до органів місцевої влади фактично керували колонією. Наприклад, прибуток «Фосфатної компанії Константини», якою володіли одні з найвпливовіших «сеньйорів колонізації» – Анрі Боржо та Лоран Скьяфіно, у 1954 р. становив 222 млн. франків [2, с. 158]. Фосфати також вивозилися до Франції, де був їх дефіцит, та йшли на експорт до третіх країн. Прикметно,

що на середину ХХ ст. Алжир входив до десятки найбільших постачальників фосфатів на світовому ринку [1, с. 226]. Принагідно зауважимо, що в Алжирі у невеликій кількості видобувались й кольорові метали – свинець, цинк та барити [13, с. 201–202].

До традиційних галузей промисловості Алжиру належить і кам'яновугільна промисловість. Втім, якість її продукції була досить низькою: алжирське вугілля має низьку теплоту згорання і великий вміст сірки. Поряд з тим його видобуток вимагав значних затрат і обтяжував економіку колонії. Тому його експорт не міг дати бажаних надприбутків, і воно призначалось суто для внутрішніх потреб – на ньому працювали місцеві ТЕЦ. Осередком видобутку вугілля був Колон–Бешарський кам'яновугільний басейн на півночі алжирської Сахари, вугільні пласти в якому малопотужні – в середньому до 0,5 м [5, с. 375]. Для порівняння у Лотарингсько–Саарському кам'яновугільному басейні робоча потужність вугільних пластів становить в середньому 1,6–1,8 м. В цілому собівартість кам'яного вугілля в Алжирі була вищою, ніж у Франції – 6500 франків за тону проти 5000 франків у Франції. Окрім того давалася ознака висока вартість деревини, необхідної для видобутку вугілля. Продовження невігідного видобутку вугілля пояснювалося низьким податком на паливо – лише 20 франків/тонна [16, с. 169] – та відсутністю альтернативи, адже транспортування вугілля для алжирських ТЕС з Франції було б значно дорожчим.

За французької адміністрації видобуток нафти в Алжирі ще не був налагодженим. У 1962 р. він вівся лише на одному родовищі – в місті Ренізан, де видобувалась незначна кількість нафти (47 тис. тонн на рік) [9, с. 16]. В Алжирській Сахарі родовища нафти були виявлені лише в 1956 р., наприкінці французького панування. Варто зазначити, що в той період в Алжирі активно велись геологічні розвідки: було відомо про рівень залягання нафти і площу – близько 668300 квадратних кілометрів [17, с. 172]. Згідно офіційної інформації французької Парламентської комісії з питань енергетики, контроль над видобутком сахарської нафти міг би не лише повністю забезпечити потреби Франції в енергоносіях, але й експортувати щороку 17 мільйонів тонн сирової нафти, даючи щорічний прибуток в 270 млн. доларів США. Загальна щорічна економія від використання сахарської нафти оцінювались французькими експертами в 500 мільйонів доларів США [10, с. 20].

З огляду на скрутне фінансове становище метрополії у повоєнний період інтерес до алжирської нафти набував стратегічного значення для французького уряду. Виявлена у Сахарі нафта розглядалася як засіб ліквідації хронічного дефіциту державного бюджету, який виріс з 835 млн. доларів США у 1956 р. до 1411 млн. доларів у 1957 р. [10, с. 20]. Відтак постало питання налагодження видобутку нафти у промислових обсягах. Вперше про плани суттєвого збільшення видобутку нафти і природного газу було заявлено Шарлем де Голлем під час візиту до м. Константина у 1958 р., коли було проголошено демагогічний по своїй суті «план Константини» [7, с. 105]. Він передбачав освоєння природних багатств Алжирської Сахари, налагодження видобутку газу та нафти, створення великої кількості інших промислових об'єктів. Попри гучні політичні

заяви, цим планом не передбачалось жодних конкретних заходів по нарощенню обсягів видобутку сировини [12].

Хоча нафтова промисловість Алжиру ставала все важливішою для подальшої розбудови власної незалежної економіки Франції на фоні загальносвітового зростання попиту на енергоресурси, її видобуток так і не набув великого розмаху через постійні військові дії та диверсії Армії Національного Визволення, бойового крила Фронту Національного Визволення Алжиру. Саме це значною мірою і визначило необхідність перемовин з повстанцями та подальшого підписання Євіанських угод, що визначали домінуюче положення Франції в даній галузі після проголошення незалежності.

Як і в світі загалом, в Алжирі у повоєнний період інтенсифікувалися урбанізаційні процеси. А отже – і житлове будівництво, що найбільш активно велось в столиці колонії – м. Алжир, де забудова нових кварталів велась висотними, здебільшого п'ятинадцятиповерховими, будинками [8, с. 42]. З розвитком міст розбудовувалася і інфраструктура, зокрема на кошти, виділені за «планом Маршалла», було збудовано 40 нових аеродромів. Активна розбудова міст та інфраструктури, в свою чергу, об'єктивно сприяли розвитку виробництва будівельних матеріалів, адже через складні геологічними умови – м. Алжир знаходиться в гірській та сейсмічно активній зоні – потребувало використання найновітніших методів будівництва, і, звісно, будматеріалів. І якщо технології та спеціалістів вищої ланки забезпечувала метрополія, матеріали були місцевого походження. Основне навантаження лягло на дві найбільших каменоломні поблизу м. Алжир – в Фонвіелі та Ребо, якими володів «сеньйор колонізації» Жорж Блашетт [2, с. 159].

З будівництвом міст та розбудовою господарства країни в цілому був пов'язаний розвиток енергетики. В силу специфіки Алжиру він потребував закупівлі невеликих енергетичних установок, які вимагали багато палива (зауважимо, що собівартість кіловата енергії у Франції становила 2 франки, в Алжирі – 2,60). Крім того висока собівартість електроенергії в Алжирі обумовлювалася низькою якістю вугілля для електростанцій, про що йшлося вище. Тому і ціна на електроенергію для промислових підприємств була на 70% вища, ніж у метрополії. Загалом в Алжирі було представлено два види електростанцій: ТЕС (покривали близько 90% виробленої електроенергії), які працювали здебільшого на вугіллі, та ГЕС (близько 10% виробленої електроенергії) [2, с. 168–169]. Таким чином, дороге електропостачання у Французькому Алжирі певною мірою уповільнювало індустриальний розвиток колонії, додаючи економіці Алжиру виразних колоніальних рис.

Порівняно з видобувною промисловістю, обробна мала значно меншу частку, але теж була важливою складовою господарства країни. Зокрема деревообробна промисловість належить до найстаріших – європейці почали займатись нею в 1860–х рр., коли 160 тисяч гектарів лісів пробкових дубів були розподілені між 30 великими землевласниками. Ще 25 тисяч гектарів лісів було віддано спілці Габри і Макти. 100 тисяч гектарів лісу в департаменті Константина перейшло в п'ятидесятирічну оренду Генеральній алжирській спілці на умовах надання позики державі в розмірі 100 млн. франків та такої ж за розміром інвестиції в

господарство Алжиру. Але спілка не впоралась зі своїми зобов'язаннями і в 1877 р. її місце зайняла Алжирська компанія [13, с. 203]. Одним із найбільших підприємств галузі стало «Шантьє–Варо», що належало відомому землевласнику Анрі Боржо [16, р. 54]. Попри те, що ця галузь не належала до найбільш пріоритетних для метрополії, все ж вона виявилася доволі прибутковою, суттєво збільшивши статки власників деревообробних підприємств. За десять років з 1880 по 1890 рр. деревообробна промисловість дала прибуток в розмірі близько 470 тис. франків [2, с. 74].

Певною мірою колоністи долучилися і до розвитку легкої промисловості в Алжирі, зокрема шовківництва. Насамперед йдеться про компанію «Люсьєн Боржо» вже згадуваного Анрі Боржо [15, с. 158]. Головним осередком легкої промисловості стало місто Константина [9, с. 13]. Згідно з «планом Константини», у Французькому Алжирі передбачалось створення в майбутньому підприємств хімічної промисловості та металургії [12]. Але суттєвої ролі в економіці Алжиру ці галузі промисловості не відігравали.

Підсумовуючи огляд промислового розвитку Французького Алжиру на середину ХХ ст., можна стверджувати, що промисловість тут не стала основною економіки. Вибудована метрополією структура господарства країни базувалася на найменш затратних для колонізаторів сільському господарстві та низькотехнологічних напрямках видобувної й обробної промисловості. Причому переважала саме видобувна промисловість. Але і вона відіграла допоміжну роль і спрямовувалася на задоволення насамперед внутрішніх потреб колонії та забезпечувала метрополію сировиною. При цьому найбільшого розвитку набув видобуток саме тих корисних копалин – руд, кольорових металів, – яких не вистачало у самій Франції, і які були потрібні для її промислового комплексу чи подальшого експорту на світовий ринок.

Про незацікавленість метрополії у розвитку потужних промислових підприємств в Алжирі та підвищенні якості роботи на вже існуючих свідчить політика по роботі з персоналом. Так, серед працівників алжирської промисловості найбільшу частку склали місцеві жителі, в основному мусульмани, які залучалися як некваліфіковані працівники на низькооплачувані роботи [6, с. 23]. Принагідно зауважимо, що проблема соціальних відносин у Французькому Алжирі, тісно пов'язана і з його економічним, і з суспільно-політичним розвитком, могла б стати темою окремого ґрунтовного дослідження.

Отже, логіка розвитку промисловості Французького Алжиру переважно диктувалася зацікавленістю метрополії в ньому як в аграрно-сировинному придатку, а не як у потужному конкуренті власним підприємствам. Поряд з тим геологічні розвідки у 1950–х рр. засвідчили значний промисловий потенціал Алжиру, який відповідно до «плану Константини» французький уряд прагнув розвивати. Власне, це вкотре підтверджує, що промисловість Французького Алжиру є характерним прикладом колоніальної політики аграрно-сировинного придатку, коли метрополія використовує природні ресурси колонії для поживлення розвитку власної економіки, не докладаючи зусиль до розвитку технологічно більш складного виробництва.

Список використаних джерел

1. Ежегодник Большой Советской Энциклопедии, 1958 / Большая Советская Энциклопедия / Франция. – М.: Советская Энциклопедия, 1958. – 628 с.
2. Жансон К. Алжир вне закона / Жансон К., Жансон Ф. [пер. с франц. Е. Рубинина]. – М.: Издательство иностранной литературы, 1957. – 352 с.
3. Рава Э. Северная Африка на пути к независимости / Энцо Рава; [пер с итал.]. – М.: Соцэкгиз, 1960. – 242 с.
4. Косолапов Б. Э. Алжир / Б. Э. Косолапов. – М.: Географгиз, 1959. – 80 с.
5. Капо–Рей Р. Французская Сахара / Роберт Капо–Рей; [пер с франц. Предисл. и примеч. М. Б. Горнунга]. – М.: Географгиз, 1958. – 496 с.
6. Ланда Р. Г. Алжир сбрасывает оковы / Роберт Григорьевич Ланда. – М.: Соцэкгиз, 1961. – 155 с.
7. Ланда Р. Г. Взаимодействие европейской колонизации и алжирского общества XIX в. // Арабские страны. История и современность [рук. авт. кол.: И. Ф. Петров]. – М.: Наука, 1981. – 248 с.
8. Ланда Р. Г. История Алжира. XX век / Ланда Р. Г. – М.: ИВ РАН, 1999. – 306 с.
9. Николаев Н. Марокко, Алжир, Тунис / Николаев Н. – М.: Географгиз, 1955. – 30 с.
10. Черкасов П. П. Агония империи: политические кризисы, военно-колониалистские путчи и заговоры во Франции в продолжении алжирской войны 1954–1962 гг. / Петр Петрович Черкасов. – М.: Наука, 1979. – 280 с.
11. Эгreto М. Алжирская нация существует / Марсель Эгreto; [Пер. с франц.]. – М.: Издательство восточной литературы. – 189 с.
12. Plan de Constantine [3 octobre 1958] / Charles de Gaulle // Tribune socialiste. Special Algerie – 1960. – 11 juin. (№10). – P.1.
13. Genowefa G. Nafta, wino i marabuci / Gzekala Genowefa. – W.: Wydawnictwo Ministerstwa obrony narodowego, 1973. – 439 s.
14. Harbi M. 1954, la guerre commence en Algérie / Mohammed Harbi. – P.: Complexe, 1989. – 209 p.
15. Horne A. A savage war of peace: Algeria: 1954–1962 / Alistare Horne. – N.Y.: Penguin books, 1987. – 608 p.
16. Keramane H. La pacification. Livre noir de six années de guerre en Algérie / Keramane Hafid. – P.: La Cité, 1960. – 272 p.
17. Stora B. Les mots de la Guerre d'Algérie / Benjamin Stora. – T.: Presses Univ. du Mirail, 2005. – 127 p.

References

1. Ezhegodnik bolshoj sovetsoj enciklopedii, 1958 / Bolshaya sovetsskaya enciklopediya / Franciya. – M.: Sovetskaya enciklopediya, 1958. – 628 s.
2. Zhanson K. Alzhir vne zakona / Zhanson K., Zhanson F.; [per. s franc. E. Rubinina, E. Xenkina]. – M.: Izdatelstvo inostranoj literatury, 1957. – 352 s.
3. Rava E. Severnaya Afrika na puti k nezavisimosti / Enco Rava; [per s ital.]. – M.: Socekgiz, 1960. – 242 s.
4. Kosolapov B. E. Alzhir / B. E. Kosolapov. – M.: Geografiz, 1959. – 80 s.
5. Kapo–Rej R. Francuzskaya Saxara / Rober Kapo–Rej; [per s franc. Predisl. i primech. M. B. Gornunga]. – M.: Geografiz, 1958. – 496 s.
6. Landa R. G. Alzhir sbrasyvaet okovy / Robert Grigorevich Landa. – M.: Socekgiz, 1961. – 155 s.
7. Landa R. G. Vzaimodejstvie evropejskoj kolonizacii i alzhirskogo obshhestva XIX v. // Arabskie strany. Istoriya i sovremennost [ruk. avt. kol.: I. F. Petrov]. – M.: Nauka, 1981. – 248 s.
8. Landa R. G. Istoriya Alzhira. XX vek / Landa R. G. – M.: IV RAN, 1999. – 306 s.
9. Nikolaev N. Marokko, Alzhir, Tunis / Nikolaev N. – M.: Geografiz, 1955. – 30 s.
10. Cherkasov P. P. Agoniya imperii: politicheskie krizisy, voenno-kolonialistskie putchi i zagovory vo francii v prodolzhenii alzhirskoj vojny 1954–1962 gg. / Petr Petrovich Cherkasov. – M.: Nauka, 1979. – 280 s.
11. Egreto M. Alzhirskaya naciya sushhestvuet / Marsel Egreto [per. s franc.]. – M.: Izdatelstvo vostochnoj literatury. – 189 s.
12. Plan de Constantine [3 octobre 1958] / Charles de Gaulle // Tribune socialiste. Special Algerie – 1960. – 11 juin. (№10). – P.1.

13. Genowefa G. Nafta, wino i marabuci / Gzekala Genowefa. – W.: Wydawnictwo Ministerstwa obrony narodowego, 1973. – 439 s.
14. Harbi M. 1954, la guerre commence en Algérie / Mohammed Harbi. – P.: Complexe, 1989. – 209 p.
15. Horne A. A savage war of peace: Algeria: 1954–1962 / Alistare Horne. – N.Y.: Penguin books, 1987. – 608 p.
16. Keramane H. La pacification. Livre noir de six années de guerre en Algérie / Keramane Hafid. – P.: La Cité, 1960. – 272 p.
17. Stora B. Les mots de la Guerre d'Algérie / Benjamin Stora. – T.: Presses Univ. du Mirail, 2005. – 127 p.

Suhobokova O. O., Ph.D., Associate Professor, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries, Kyiv National University Shevchenko (Ukraine, Kyiv), ol-ha@ukr.net

Brahar E. V., student, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries, Kyiv National University Shevchenko (Ukraine, Kyiv), bragor12343@ukr.net

Historical aspects of industrial development of French Algeria before and during the war of independence

The economic development of French Algeria in general and including its industry belongs to the still poorly studied pages of the history of the largest and one of the richest in resources of African countries. The purpose of this article is to study the industry development of Algeria at the last stage of its colonial dependence on France, that is, on the eve and during the Algerian national liberation war (1954–1962). An attempt was made to determine the main trends in the development of Algerian industry, its place in the economic structure of the colony and the metropolis. Attention is concentrated on the most developed industries of French Algeria – mining and processing, which exemplify the colonial policy of the metropolis in the sphere of economy. The study found that, despite the significant industrial potential of Algeria and the objective opportunities, the metropolis didn't develop it, and also hampered the introduction and development of technologically complex industrial production, assigning the colony the role of a raw appendage even in the middle of the 20th century.

Keywords: French Algeria, industrial developing of Algeria, plan of Konstantina, colonialism.

* * *

УДК 94(410.1):352.075:614.78«13/14»

Чередніченко О. В.,
аспірант історичного факультету, Київський
національний університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), benda@online.ua

Діяльність центральної та місцевої влади з поліпшення санітарно-гігієнічного стану міст Англії в XIV–XV ст.

Аналізується діяльність органів центральної та місцевої влади, спрямована на поліпшення санітарно-гігієнічного стану міст Англіїського королівства в XIV–XV ст. З цією метою автор аналізує комплекс нарративних і документальних джерел з історії пізньосередньовічної Англії. Простежується, яким чином на вироблення санітарно-гігієнічної політики мали вплив пізньосередньовічні епідемії та епідеміологічні уявлення. З'ясовується місце охорони суспільного здоров'я в ієрархії пріоритетів центральної та місцевої влади. Показано взаємодію місцевої та центральної влади в питанні забезпечення виконання санітарно-гігієнічних вимог. Розкривається провідна роль Лондона в утвердженні нових вимог до міської санітарії та гігієни. Автор доходить висновку, що вжиті заходи мали більшу ефективність, ніж донедавна визнавалася в історіографії. Визнано необхідність подальших досліджень цієї проблематики.

Ключові слова: пізньосередньовічна Англія, міська історія, охорона громадського здоров'я, санітарія, гігієна.

Протягом останніх десятиріч історична наука зазнала значних змін. Під впливом антропологічного підходу істотно послабилися історіографічні позиції традиційної подієвої історії, натомість на перший план вийшла історія повсякдення – як у ментально-психологічному, так і в матеріально-побутовому вимірах. До останнього належить і такий предмет, як санітарно-гігієнічне становище тієї чи іншої місцевості в певний період часу. Саме розробці даного напрямку у вітчизняній

медієвістиці – на прикладі міст Англії XIV–XV століть – присвячена дана стаття. Серед іншого, воно надасть необхідний матеріал для майбутнього компаративного дослідження з історії повсякдення середньовічних міст України в загальноєвропейському контексті.

На окремих аспектах досліджуваного питання історики акцентували увагу ще наприкінці XIX ст., коли панувала думка про відсутність будь-яких дієвих санітарно-гігієнічних заходів в англійських середньовічних містах. Справді науковий підхід до проблеми вперше виявив Е. Л. Себін у серії розвідок про санітарно-гігієнічний стан середньовічного Лондона [1; 2; 3], а бурхливий розвиток середньовічної археології дозволив підкріпити умовляльні реконструкції на основі писемних джерел емпіричними даними [4; 5]. На сьогодні провідним фахівцем з історії медицини міст середньовічної Англії загалом та санітарії й гігієни зокрема є Керол Роукліфф [6; 7; 8; 9], що наголошує на активності заходів центральної та місцевої влади в царині суспільного здоров'я. Вітчизняна історіографія ще не сказала свого вагомого слова з даного питання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Надто стійким, і то не лише в свідомості широкого загалу, є уявлення про майже повну бездіяльність органів влади в питанні поліпшення санітарно-гігієнічного стану. Конкретні аспекти здійснення санітарно-гігієнічної політики найчастіше залишаються поза увагою. Найменш розробленим залишається питання про мотиви, які керували можновладцями в процесі ухвалення ними відповідних рішень.

Головною метою цієї роботи є дослідження мотивації органів центральної та місцевої влади Англії XIV–XV ст. у здійсненні санітарно-гігієнічної політики, а також визначення міри її ефективності.

Охорона здоров'я, за винятком контролю за якістю продуктів харчування на міському ринку, не входила до визначених статутами та хартіями обов'язків міських посадовців [10, с. 203] (втім, не слід забувати, що на санітарний стан прямо впливало викладення вулиць бруківкою, яке вже з другої половини XIII ст. поступово входило до сфери відповідальності влади багатьох англійських міст; особи, відповідальні за цей процес, так само стежили за чистотою вимощуваних вулиць [11, с. 261; 3, с. 22]). На санітарно-гігієнічній діяльності влади міст Англії даного періоду позначався і не до кінця подоланий приватний характер середньовічного права. Хоча в Лондоні, Іпсвічі, Бері-сент-Едмундсі, Фордвічі видавалися «асизи про будівлі» («Assize of Buildings») та «асизи про перепони» («Assize of Nuisance»), якими встановлювалися, зокрема, і певні санітарно-гігієнічні приписи до приватних будинків і земельних ділянок (особливо щодо розміщення вбиралень і стічних ям та недопущення блокування каналізаційних стоків), порушення цих вимог підлягали розгляду в спеціальному «суді асизи» лише за умови подання відповідного позову від іншої (як правило, фізичної) особи; публічний же простір, за рідкісними винятками, залишався поза полем зору суду асизи [12, с. ix–xxxiv].

Вищезазначене, однак, зовсім не слід тлумачити як повну бездіяльність міської влади в царині суспільного здоров'я. Власне, перші нормативні акти